

Op Pad met ...

Henk Baas in IJdoorn

Gebrek aan samenwerking door landschapsdisciplines baart zorgen

CV Henk Baas

1987-1993
sociale en historische geografie,
Universiteit van Amsterdam

1993-1999
onderzoeker Landview adviesbureau

1999-2007
projectmanager Landschapsbeheer
Nederland

2007-2010
senior onderzoeker landschapsge-
schiedenis en ruimtelijke ordening,
Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
(RCE)

2010-heden
hoofd landschap, RCE

Henk Baas is hoofd landschap bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). Het enige overgebleven hoofd landschap op rijksniveau, zegt hij zelf. Dankzij het programma Belvedere, het rijksbeleid voor de relatie tussen cultuurhistorie en ruimtelijke ontwikkeling (1999-2009), is de positie van het cultureel erfgoed verbeterd. Het cultuurhistorisch landschap heeft daarvan geprofiteerd. Henk Baas hoort momenteel de brede roep om meer regie van het rijk op de zorg voor het landschap. Ook ziet hij dat het Rijk meer regie neemt.

Waarom heb je ons meegenomen naar IJdoorn?

“Deze polder, vlak bij Amsterdam, heeft een fascinerende geschiedenis, die symbool staat voor Holoceen-Nederland (zie kader). IJdoorn heeft een hele strijd geleverd tegen het water. Ooit lag hier een nederzetting. Weinig mensen weten dat; IJdoorn is een typisch voorbeeld van een gebied waarvan de cultuurhistorische kennis verborgen zit in grijze studies, niet ontsloten of op kaart gezet. Je ziet vanaf deze plek ook de grote opgaven waar we nu tegen aan lopen: waterveiligheid, stadsuitbreiding, bodemdaling, landbouwtransitie, natuurontwikkeling, recreatieve druk. Al die grote opgaven komen samen op deze idyllische plek.”

Uitgangspunt van Belvedere was ‘behoud door ontwikkeling’. Lukt dat?

“Belvedere heeft een enorme emancipatie betekend voor wat we toen nog cultuurhistorie noemden. Vooral voor de notie dat landschap zelf óók cultuurhistorie is. Ruimtelijk erfgoed en landschap kun je niet allemaal beschermen, dat is politiek en praktisch niet haalbaar. Het doet bovendien geen recht aan wat landschap is: per definitie dynamisch. Belvedere heeft erfgoed uit de hoek gehaald van ‘er mag niks’, maar wat vaak nog ontbreekt is de integrale kijk op erfgoed. Het beleid is nog steeds sectoraal. Wettelijk vallen archeologie en monumenten onder het ministerie van OCW. Landschap is een ge-

deelde verantwoordelijkheid, zowel van het Rijk als van de andere overheidslagen. En van iedereen daarbuiten eigenlijk ook. We zijn nu ruim tien jaar verder. Cultuurhistorie werd een factor van belang binnen de ruimtelijke ordening. Nu willen we erfgoed een vector laten zijn, richtinggevend voor ruimtelijke en sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen. Bijvoorbeeld in de energie- en landbouwtransitie. Het gaat dan om het bewustzijn dat er eeuwen menselijke geschiedenis is, waar je ook bent. Met als resultaat een bepaald landschap, met een zekere ruimtelijke identiteit. Dit kun je meenemen in de discussie over bijvoorbeeld de omgang met duurzame energie. We hebben bijvoorbeeld in het verleden ook energielandschappen gekend. Je kunt daarvan leren dat het tijdelijk is geweest. Ontwerp dan vanuit die tijdelijkheid. Dat betekent niet uitgaan van landschap beschermen, maar van landschap ontwikkelen, met respect voor het verleden. Ruimtelijke ordening is als term verdwenen. We doen het op een andere manier, minder top-down, meer met de samenleving als geheel. De concepten zijn verbreed: cultuurhistorie heet nu erfgoed en gaat om meer dan alleen monumenten. Landschap is overall, de Europese Landschapsconventie indachtig. Je moet nieuwe instrumenten hebben om erfgoed en landschap te verbinden met de ruimtelijke transitie. Wij denken aan tijdlijnen en biografieën van gebieden. Die oriëntatie in ruimte en tijd is belangrijker geworden

in de moderne erfgoedzorg - heel prettig voor een historisch geograaf, trouwens.”

Dit zijn heel abstracte concepten, wat betekenen ze voor de praktijk?

“Je kunt natuurlijk vrij gaan winkelen met dat soort concepten. We kunnen niet afdwingen dat het op een bepaalde manier moet. Zeker bij organisch ontwikkelde agrarische landschappen heb je vaak geen ‘oorspronkelijke’ situatie. Het enige wat je kunt doen is de veranderingen duiden. Daar gebruiken we tijdlijnen voor, die laten zien wat er in de loop van de tijd is gebeurd en wat je er in het huidige landschap nog van ziet. Je kunt dat verhaal reconstrueren aan de hand van structuurdragers, zoals sloot- en kavelpatronen en bedijkingswerken, zoals hier bij Polder IJdoorn. Per landschap kun je aangeven welke ruimtelijke patronen dragers zijn van het eigene van het gebied, en wat je zou willen behouden en versterken.”

Dit klinkt heel vrijblijvend. In Belvedere staan twee pijlers, behouden en ontwikkelen. Daar spreekt een duidelijke visie uit. Wat ik bij jou proef is anything goes. Is dat het nieuwe denken?

“Ik zie niet zo heel veel verschil. Belvedere stuurde op kenmerkende elementen van het landschap, dat is nu niet anders. Het belangrijkste verschil is dat nu provincies en gemeenten primair aan zet zijn om cultuurhistorische waarden in hun omgevingsvisies en –plannen te integre-

ren. Belvedere is geen staand beleid meer. Vanuit de RCE hebben wij het vanaf 2011 voortgezet als Erfgoed en Ruimtebeleid. Met veel geld en projecten hebben we partijen geholpen om erfgoed te verbinden met ruimtelijke opgaven. Het historisch landschap is daarin nadrukkelijk het handelingsveld geworden.”

In de nota Belvedere uit 1999 zit een kaart met Belvederegebieden. Als je nu met dezelfde bril naar die kaart zou kijken, zou je dan tot dezelfde selectie van gebieden komen?

“Ja, grosso modo wel. Al is vanaf 2010 meer aandacht gekomen voor de landschapsontwikkeling van de twintigste eeuw: de wederopbouwperiode en recent ook de post-1965 periode. In het kader van ruilverkaveling en landinrichting zijn soms nieuwe landschappen ontstaan. Nu zouden we ook deze recente landschaps-geschiedenis over zo’n kaart heen leggen en misschien tot andere keuzes komen. Ik heb altijd gevonden – en vind nog steeds – dat ruilverkavelingen en landinrichtingsprojecten meer kapot gemaakt heb-

ben dan ons lief is. Er is heel veel oud cultuurlandschap verloren gegaan. Nu moet ik ze toch ook gaan waarderen als een moderne laag in de landschapsgeschiedenis.”

Landschap is uit het rijksbeleid verdwenen. De provincies gaan heel verschillend om met landschap. De roep om nationaal landschapsbeleid groeit echter sterk. Behalve landschapsbeleid zijn ook belangrijke instituties afgebroken, zoals de Rijksplanologische Dienst en de Dienst Landelijk Gebied. Op rijksniveau hebben we alleen nog de RCE.

Polder IJdoorn, met karakteristiek slotenpatroon.

“Ja, ik ben nog het enige hoofd landschap binnen de rijksoverheid. Sinds 2007 beoefenen we ons als RCE met het cultuurlandschap. Vanuit de brede erfgoedzorg hebben we al veel kunnen doen aan de zorg voor landschap. We ontwikkelen en delen kennis. We zijn als OCW echter niet formeel beleidsverantwoordelijk voor landschap. Door alle maatschappelijke onrust over het landschap klinkt de roep dat het Rijk weer meer regie moet nemen op het landschap. Die boodschap is duidelijk angekommen. Het rijk voelt zich weer verantwoordelijk

voor een aantal provincie-overstijgende thema's zoals de kust, het Groene Hart, het Waddengebied en de Nieuwe Hollandse Waterlinie. Het rijksprogramma ONS Landschap (gericht op de bescherming van een select aantal landschappen en een nationale landschapsdialoog, jd), is in wording. Het ministerie van BZK trekt hierin samen op met OCW. Ook LNV is betrokken, al blijft die nog een beetje achter. RCE is uitvoerende partij, die ook nog altijd in 'de regio' aanwezig is. ONS Landschap heeft niet de ambitie om landschapsbeleid weer terug

naar het rijk te brengen, dat is en blijft belegd bij de provincies. Je kunt trouwens van alles vinden van de rol van de provincies, maar naar mijn mening doen die het prima. Wel allemaal op hun eigen manier, bleek uit eerder onderzoek van het College van Rijksadviseurs. De provincies beschikken misschien alleen niet altijd over het juiste instrumentarium. Daar zou het Rijk iets in kunnen betekenen. Al voelt het Rijk zich vooral verantwoordelijk voor de landing van de grote transitie in het landschap. Er bestaan grote maatschap-

Polder IJdoorn is een belangrijk weidevogelgebied.

pelijke zorgen over de kwaliteit van het landschap. Als RCE hebben we de opdracht gekregen om een Monitor Landschap in te richten, een instrument om te vertellen hoe het daar feitelijk mee gaat. Dat is één van de zaken die ONS Landschap heeft gerealiseerd."

Wat is de rol van het RCE?

"Wij zijn een kennisinstituut én de uitvoerende organisatie van OCW. In ONS Landschap spelen we een rol in het definiëren van landschapskwaliteiten: wat zijn de fysieke dragers waarop we gaan sturen binnen het geweld van de transities? We moeten anderen hierin ook zien te overtuigen dat landschapsbeleid niet hetzelfde is als wat ik altijd noem 'natuurbeleid buiten natuurterreinen'. Het landschapsbeleid heeft vaak een groene invalshoek, de zorg voor landschapselementen, maar landschap is een meer holistisch concept.

Wat betreft de monitoring krijgen we als RCE de verantwoordelijkheid voor de wetenschappelijke kant van de dataverzameling. We werken hierin samen met de WUR, het Kadaster, het Planbureau voor de Leefomgeving en LandschappenNL. Als we één ding weten uit het verleden is dat landschapsmonitoring een lastig instrument is, want wat ga je dan precies monitoren? Landschap zit heel dicht tegen omgeving en ruimtelijke ordening aan, maar het is niet de bedoeling dat we de ruimtelijke ordening van Nederland gaan monitoren. Belangrijk is dat we een duurzaam instrument

ontwikkelen. We gaan het opzetten met de nodige middelen, maar het continueren met een relatief beperkte financiële inzet."

Wat baart je zorgen?

"Onze universitaire basis wordt smal. Hans Renes is de laatste leerstoelhouder op het gebied van de historische geografie en hij gaat volgend jaar met pensioen. Theo Spek doet in Groningen landschapsgeschiedenis. We willen met het veld wel nadenken over een leerstoelenbeleid.

De scheidingen tussen al die disciplines vind ik onhandig. De meer inhoudelijke disciplines zoals de landschapsarcheologie en -ecologie kunnen elkaar meer opzoeken; ze hebben beide kennis over de landschapsgeschiedenis. Samenwerking kan voor het landschap een meerwaarde zijn. Wij stimuleren dat met het concept van de landschapsbiografie, zoals die over de Drentsche Aa. We werken nu samen met de landschapstriënnale. Van oudsher komen daar vooral ontwerpers. Maar landschap gaat over meer. Die breedte zou ik graag terugzien bij dit soort evenementen."

Je zou verwachten dat voor Panorama Nederland van het College van Rijksadviseurs alle beschikbare kennis gecombineerd zou worden, ook jullie kennis en landschapsecologische kennis.

"Wij zijn content met de manier waarop zij toekomstig Nederland hebben vormgegeven. De manier van denken die wij het

laatste jaar hebben uitgedragen zit er zeker in. Zij gebruiken onze informatie, maar ze hebben een eigen positie en een eigen drang om een ontwerpvisie op Nederland te leggen. Wij bouwen mee aan de Nationale Omgevingsvisie. Daar zit nog geen kaart in met belangrijke gebieden, maar als die vraag gesteld wordt zou ik ervoor willen pleiten om zo iets niet alleen aan te vliegen vanuit erfgoedperspectief, maar ook vanuit de landschapsecologie en aardkundige kennis. We moeten landschap veel integraler benaderen."

De grote transities?

"Daar moet je een verbinding mee zien te maken. Dat brengt je soms in een spagaat: je hebt altijd een soort heemschutter in je achterhoofd die landschap wil beschermen zoals het is. Maar je moet meedenken met de andere partijen over nieuwe oplossingen die soms wel eens ten koste gaan van wat je zelf belangrijk vindt. Er hoort een cultuur van verlies bij."

JOS DEKKER & THEO VAN DER SLUIS

Polder IJdoorn

	huidige kustlijn van Waterland
	huidig buitendijks water
	huidige dijken
	aangetroffen terpophoging

Polder IJdoorn, op basis van de kaart 't Hoogheemraetschap vande Uytwaterende sluis en in Kennemerlant ende West-Friesland' uit 1729, door Johannes Dou.

Kaart: M. Korsian, RCE.

IJdoorn, gelegen boven het IJ en oostelijk van Durgerdam, is een buitendijks poldertje van ongeveer een vierkante kilometer. Voor de zuidelijke punt ligt het Vuurtoreneiland met een baken en betonnen onderkomens van de Stelling van Amsterdam. Het wordt beheerd door Natuurmonumenten. IJdoorn is van belang voor onder meer weidevogels en trekvogels, voor ringslangen en planten die karakteristiek zijn voor veenweidegebied. Het is een stepping stone voor de natuur rond Amsterdam. Op de website van Natuurmonumenten is echter niets te vinden over erfgoed.

Toch heeft IJdoorn een belangrijke geschiedenis. De polder stamt waarschijnlijk uit de tiende eeuw, toen Waterland werd ontgonnen. Het heeft een bijzonder Middeleeuws kavelpatroon met de kronkelende sloten, restanten van veenkreken. Er zijn sporen gevonden van een bewoonde terp uit de dertiende eeuw, behorend bij het dorp Ydooringerdam. Verschillende stormvloedden hebben sporen achtergelaten. Na de Sint Elizabethsvloed in 1421 kwam IJdoorn buitendijks te liggen. De nederzetting verdween in de zestiende eeuw. De bewoning verplaatste zich naar de dijk, het huidige Durgerdam.

De IJdoornpolder heeft in de loop van eeuwen vele gedaantewisselingen ondergaan, door ontginning, overstromingen, dijkdoorbraken en inpolderingen. Het kavelpatroon herinnert aan de Middeleeuwse ontginning van het platteland rond Amsterdam en het Vuurtoreneiland aan de militaire geschiedenis van de IJdoornpolder. Het slotenpatroon, microreliëf en de openheid bepalen de grote cultuurhistorische waarde van het gebied.

Vanuit IJdoorn heb je zicht op het beschermde dorpsgezicht van Durgerdam, de voormalige Zuiderzeedijk en vanaf die dijk op Waterland. In het zuidoosten zie je IJburg liggen en in het zuidwesten Amsterdam.

Bron: Jerzy Grawonski. *De voorloper van Durgerdam. onsamsterdam.nl/de-voorloper-van-durgedam*